

Türkçede Evidensiyel

Nurettin Demir*

Özet

Bir önermede dile getirilen bilginin farklı kaynakları olabilir. Dünya dilleri bilginin kaynağını farklı derecede ayırarak gösterir. Türkçede bilginin kaynağı, fiil köklerinde *-mİş*, isimlerde ve birleşik çekimlerde ise *-(y)mİş* ile işaretlenir. Bunların her ikisi de bilginin doğrudan değil, dolaylı yolla elde edildiği konusunda bir fikir verir. Bu dolaylı yol; görme, işitme, çıkarımında bulunma, farkına varma, varsayma, koklama, dokunma, tadına bakma gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Standart Türkçede dolaylılık gösteren biçimlerin ağızlarda kullanımı ise farklıdır. Bazı ağızlarda *-mİş* dolaylılık anlamı taşımaz, doğrudan geçmiş zaman eki olarak kullanılır. Bazı ağızlarda ise *-mİş*'in kullanımı genel olarak yaygın değildir. Buna karşılık ağızların bir kısmında dolaylılık kategorisini göstermek için kullanılan başka ekler vardır. Bu makalede Türkçede dolaylılık kategorisiyle ilgili bu hususlar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türkçe, evidensiyel, dolaylılık, öğrenilen geçmiş zaman, rivayet

Giriş

Bir önermede dile getirilen bilginin elde edilmesinin görme, duyma, çıkarımında bulunma, varsayma, koklama, dokunma gibi farklı kaynakları olabilir ve diller bunları çeşitli derecede gösterebilir. Yapılan araştırmalar dünya dillerinde bilginin kaynağının farklı yollarla dile getirildiğini ortaya koymaktadır (ayrıntılar için bk. Aikhenvald 2003 ve 2004: 1 vd.). Ancak büyük Avrupa dillerinde bu tür bir kategori olmadığı için konu, mevcut modal ve zaman kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Son yıllarda bilginin kaynağını gösteren yapıları evidensiyellik [evidentiality] altında ele

* Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü – Ankara / Türkiye
ndemir@baskent.edu.tr

alma, ele alınan yapılarla işlevlerini ortaya çıkarma ve tanımlama, evrensel eğilimleri belirleme çabaları gözlenmektedir (bk. Aikhenvald 2004, Aikhenvald ve Dixon 2003).

Türkçede evidensiyel kategori, bağlama göre duyma, çıkarım, kanıt gösterme, koklama, varsayma, algılama gibi nüanslar taşıyabilen dolaylı geçmiş zaman veya dolaylılık olarak ortaya çıkar. Dolaylılıkta, konuşur bir olayın oluş anının değil, oluş sonrasında tanıdığı, olayın anlatıldığı ortamın şahidi (bk. Johanson 2003: 274), olayın varsayanı ya da algılayıcısıdır. Bu kategoride konuşurun dikkati olayın kendisinde veya oluşunda değil, sonrasında ortaya çıkan izlerde, bilginin elde edilişi üzerindedir.

Türkçede *-mİş* ve *-(y)mİş* ile işaretlenen ve geleneksel dilbilgisi kitaplarında “görülen geçmiş zaman”, “duyulan geçmiş zaman”, “rivayet” gibi terimlerle gösterilen dolaylılık biçimleri Türkçenin aspekt-zaman ekleri arasında ilgi çekici ve en azından Johanson 1971'den bu yana iyi bilindiği üzere karmaşık araştırma konularından biridir. Gerek genel olarak evidensiyellik ile ilgili araştırmalarda gerekse Türkçenin aspekt-zaman ekleriyle ilgili çalışmalarda söz konusu yapılar, önemli bir yer tutmaktadır. Türkiyeli dilbilimciler veya yabancı Türkologlar, Türkçedeki durumu çeşitli açılardan ayrıntılı olarak ele almışlardır. Ayrıntı çalışmalarında, geleneksel dilbilgisi kitaplarında, yukarıda adı geçen terimlere dolaylılık, kanıtsallık, delile dayalılık, öğrenilmişlik gibi yenileri de eklenmektedir (literatür özeti için bk. Gül 2009, Bacanlı 2006, 2008, tanıtıcı bir çalışma için bk. Demirci 2010).

Bu makalede mevcut kaynakların yardımıyla Türkçede evidensiyellik ele alınmaya çalışılacaktır. Türkiye Türkçesindeki evidensiyellik konusu Johanson 2000, 2003'te ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu nedenle standart Türkçeyle ilgili hususlar kısa tutulacak, Türkçenin ağızlarındaki durum üzerinde daha ayrıntılı durulacaktır. Ağız örneklerinde yazı için önemi olmayan transkripsiyonla ilgili ayrıntılara yer verilmeyecektir. Söylenenler Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla sınırlı kalacaktır. Diğer Türk dillerinde *-gen*, *-ipti* gibi farklı biçimlerle işaretlenen evidensiyellik üzerinde bu çalışmada durulmayacaktır. Türkçedeki evidensiyel yapılar, ilişkide bulunduğu dilleri de etkilemiştir, ancak bu, ayrı bir araştırma konusudur (bk. Johanson 1998, 2007: 94 vd.).

Geçmiş Zaman Ekleri

Türkiye Türkçesinde geçmiş zaman biçimlerinin işlevlerinin ortaya çıkması, eylemin gerçekleşmiş sayılması için önemli sınırın aşılmış olmasıyla ilgilidir. Fiilin kılınışına göre değişen bu sınır, dönüşümlü (*öl-*) ve dönü-

şümsüz (*oyna-*) fiillerde bitiş, ön dönüşümlü fiillerde (*otur-*) başlangıç sınırının aşılması ile örtüşür. Bununla olay bütün olarak atıf yapılan noktada zaten bitmiş olarak gözlenir (Johanson 1993: 120, 1994: 249). Türkçede bir olayın konuşma anından önce gerçekleşmiş olduğunu göstermek için kullanılan iki geçmiş zaman eki vardır: *-DI* ve *-mİş*. Bu eklerin ikisi arasındaki önemli fark birincisinde bilginin edinilme yolu hakkında bir bilgi verilmeyenken, ikincisinde dolaylılık anlamının bulunmasıdır (bk. Johanson 1994: 257). Bir öykünün anlatıldığı temel zaman biçimi olarak kullanıldığında *-DI*, olayların sırasıyla gerçekleştiğini gösterir:

(1). *Geldim, gördüm, yendim.*

İkincisinde ise konuşma anından önce olan olayla ilgili bilgi, dolaylı yolla elde edilmiştir. Burada çok farklı nüanslar ortaya çıkabilir. Atıf yapılan noktada olayın gerçekleştiğini gösteren çeşitli izler olabilir, birisi olayı aktarmış olabilir, konuşur olayın gerçekleştiğini varsayabilir vb. Konuşur olayı doğrudan, en azından bilinçli yaşamamış olabilir, o anda var olan sonuçlar veya izler konuşura olayın kendisinden daha önemli görünmüş olabilir vb. (Johanson 1971: 288).

(2). *Gelmiş, görmüş, yenmiş.*

Hem *-DI* hem de *-mİş* belli metin türlerinde olayların anlatıldığı temel biçim olabilir. Örnek olarak, öykü ve romanlarda *-DI* biçimi kullanılırken, masallarda dolaylı geçmiş zaman biçimi *-mİş* daha alışılmıştır (ikisi arasındaki ayrımlar için ayrıca bk. Csató 2000: 30 vd.).

Dolaylılık

Türkçede dolaylılığı gösteren iki biçim vardır: *-mİş* : *-(y)mİş*. Bunlardan ilki fiil köklerine eklenir ve vurgulanır:

(3). *Gel-miş.*

(4). *Yaz-mış.*

-mİş, dolaylılık yanında geçmiş zaman anlamı da taşır ve bu nedenle *dolaylı geçmiş* olarak adlandırılır. Ayrıca *-mİş*, yapıcı bir değişiklik olmadan, sıfat-fiil eki olarak bitimsiz niteleme cümleleri kurar. Bu durumda özneyi niteleyen ve geçmiş zaman anlamı taşıyan bir öge olarak kullanılır, ancak dolaylılık anlamı taşımaz (ayrıntılı bilgi için bk. Schroeder 2000, Csató 2000: 34 vd.). Bağlı bulduğu isim ögesi, niteleme cümlesinin öznesidir:

(5). *Geçmiş gün.*

(6). *Eskimiş giyecek.*

Buna karşılık Eski Türkçedeki *er-* fiilinin Türkiye Türkçesinde kısaltılmış biçimi olan *i-*'ye eklenen, ayrı yazıldığında ünlü uyumlarına girmeyen *imiş* biçimi yanında, ekleşebilen ve ünlü uyumuna giren, ama vurgulanamayan *-(y)mİş* biçimi de evidensiyellik gösterir; ancak *-mİş*'tan farklı olarak zaman açısından yansızdır. Gramer kitaplarında *-mİş* ile zaman zaman eşdeğer tutulsa da *-(y)mİş*'in zaman anlamı yoktur (bk. Csató 2000: 37 vd.). İsimlerle veya birleşik çekimlerde kullanılır ve dolaylılık anlamı taşıyan yüklem oluşturur:

(7). *Güzel-miş.*

(8). *Gel-iyor-muş.*

Her iki biçim de Türkçede zamir kökenli kişi ekleriyle aşağıdaki kalıba uygun olarak çekimlenir:

gel-miş-im *iyi-ymiş-im*

gel-miş-sin *iyi-yemiş-sin*

gel-miş *iyi-yemiş*

gel-miş-iz *iyi-yemiş-iz*

gel-miş-siniz *iyi-yemiş-sin*

gel-miş-ler *iyi-yemiş-ler*

Bilginin Kaynağı

Dolaylı geçmiş zamanı gösteren ekin adlandırılmasında, Türkçe kaynaklarda “zaman” kavramının sıfatı olarak kullanılan *öğrenilen*, *duyulan* gibi sıfatlar veya *rivayet* terimi, bize bilginin kaynağı hakkında bir fikir vermektedir. Ancak gerek bunlar gerekse yabancı kaynaklarda rastladığımız karşılıkları olan “hearsay” veya “Hören-Sagen” ifadeleri, evidensiyel biçimlerin işlevlerini kapsayıcı değildir. Bağlam olmadan *Gelmiş* veya *Güzelmiş* gibi ifadeler bilginin dolaylı edinilmiş olması dışında bir anlam taşımaz. Ek, tek başına bilginin hangi dolaylı kaynaktan edinildiği konusunda kesin bir şey söylemez. Aikhenvald'ın Tariana için tanımladığı durumları (2004: 2 vd.), Türkçede *-mİş* ile karşılamak mümkündür.

Bilginin bağlama ve fiilin anlamına göre değişebilen kaynakları olabilir. Bunlardan en önemlilerini şöyle özetleyebiliriz:

Türkçede dolaylı bilginin önemli kaynaklarından biri başkasından *duyma*-dır. Konuşur, şahit olmadığı, sonuçlarını görmediği, ama başkasından duyduğu bir olayı *-mİş* ve *-(y)mİş* ile aktarır. Bu arada, yine bağlama, vur-

guya göre duyulan şeyin gerçeklik derecesi hakkında da yan anlamlar ortaya çıkabilir. Ama bu yan anlamlar, ekin öncelikli, temel anlamları arasında değildir:

(9). *Ankara'ya gitmiş.*

(10). *Hastaymış.*

Birleşik çekimlerde çoğu durumda işitme anlamı ağır basmakta; işitme diğer yorumları geri plana itmektedir. Hatta başka tür bir yorumun mümkün olmadığı örnekler de görülmektedir:

(11). *Gidesiymiş.* “Söylentiye göre gitmiş”.

(12). *Gelecekmış.* “Söylentiye göre gelecek”.

Konuşur, ortada bulunan kanıtları *görmek* suretiyle bir olayın gerçekleşmiş olduğu sonucuna ulaşabilir. Olay anını olmasa bile olayın daha önce gerçekleşmiş olduğunu gösteren izler açık biçimde ortadadır. Örnek olarak yerlerin ıslak olduğunu gören, ama yağmurun yağdığını görmeyen biri (13) numaralı cümle, demirin paslandığını gören biri de (14) numaralı cümle ile bu tespitini dile getirir:

(13). *Yağmur yağmış.*

(14). *Demir paslanmış.*

Tatma yoluyla ulaşılan bilgiler de *-miş* ile ifade edilir. Örnek olarak yemeği ısıtmaya çalışan biri yemeğin ısınıp ısınmadığı, denizde boğazına su kaçan bir konuşur, suyun tuzlu olup olmadığı konusunda isteyerek veya istemeyerek elde ettiği bilgiyi evidensiyel biçimlerle aktarabilir:

(15). *Yemek ısınmış.*

(16). *Su tuzluymuş.*

Konuşur olayın gerçekleşip gerçekleşmediği sonucuna *tecrübelerinden, alışkanlıklarından* hareketle ulaştığı zaman da evidensiyel biçimleri kullanabilir: Örnek olarak, işe gitmek için her gün evden sekizde çıkan birisiyle telefonda konuşmak isteyen biri, saat sekizi on geçe onu arayıp ulaşamaz ise, arananın alışılmış olarak o saatte işe gitmiş olması gerektiği yönündeki çıkarımını *-miş* ile dile getirir. Aynı şekilde akşam üzeri eve yaklaşan biri, annesinin her gün o saatlerde eve geldiği deneyimine sahip ise, ışıkların yandığını dışarıdan görerek, annesinin gelmiş olduğu sonucuna varabilir:

(17). *İşe gitmiş.*

(18). *Annem gelmiş.*

Her iki durumda da konuşur, olayın gerçekten çıkarımda bulunduğu gibi gerçekleşmiş olup olmadığı konusunda bir görüş beyan etmez. En azından ekin kullanılmasından böyle bir anlam çıkmaz.

Konuşur, bir şeyin farkına varması, hatırlaması durumunda da evidensiyel biçimleri kullanabilir. Örnek olarak, istem dışı uyuyan biri uyandıktan sonra durumunu, bir şeyi hatırlamaya çalışan ama hatırlayamayan bir konuşur da unutmuş olduğunu *-mİş* ile dile getirebilir.

(19). *Uyumuşum.*

(20). *Unutmuşum.*

-mİş, *-(y)mİş* ile aktarılan dolaylı bilginin ilk akla gelenler yanında başka kaynakları da olabilir. Araştırmalarda pek dile getirilmese de, örnek olarak koku alma yoluyla bir şeyin gerçekleşmiş olduğu bilgisine ulaşılabilir. Türkçede, *-mİş*, *-(y)mİş* bu durumu aktarmak için de kullanılır. Konuyu örneklendirmek gerekirse, yanık kokusundan bir şeyin yandığı veya kokusundan bir yemeğin bozulmuş olduğu bilgisine ulaşılabilir. Bu iki durum aşağıdaki cümlelerle dile getirilebilir:

(21). *Bir şey yanmış.*

(22). *Yemek bozulmuş.*

Gerçi buradaki anlamı; algılamak, çıkarımda bulunmak gibi kavramlar altında göstermek de mümkündür. Ancak söz konusu kavramların buradaki anlamları örtüyor olması, evidensiyellik anlayışı açısından baktığımızda bilginin kaynağının koku alma olduğu gerçeğini değiştirmez.

Yine dokunma sonucu elde edilen bir bilgiyi aktarmak için de *-mİş*, *-(y)mİş* kullanılabilir. Örnek olarak bir kağıdın pürüzlü olup olmadığını kağıda dokunarak belirleyen bir konuşur veya ısınıp ısınmadığını anlamak için suya parmağını sokan biri ulaştığı sonucu evidensiyel biçimlerle aktarabilir:

(23). *Kağıt pürüzlüymüş.*

(24). *Su ısınmış.*

İlgi çekici bir bilgi kaynağı da *varsayımdır*. Bu durumda aslında gerçekleşmemiş, ancak söylendiği anda gerçekleşmiş sayılan olaylar ifade edilir.

(25). *Şimdi sen bir öğretmenmişsin, ben de öğrenciymişim. Sorduğun soruların hepsini bilmişim. Sen bana bir şeker vermişsin. Ama tadını beğenmemişim.*

(26). *Satmışım anasını ben bu dünyanın.*

Yorumlar

Birincil olmamakla birlikte evidensiyel biçimler, bağlam veya vurgunun yardımıyla alay, inanmama, şaşırma, hayret, beklenmezlik, kesin inanma gibi yorumlara izin verir:

(27). *Ne güzel olmuşsun!*

(28). *Ne kadar büyümüşsün!*

(29). *Çabuk bitirmişsin!*

Ancak alay, şaşırma, hayret beklenmezlik, kesin inanma gibi anlamları aktarmak, evidensiyel biçimlerin birincil işlevi değildir, daha çok bağlam, vurgu ve yorumun sonucu olarak ortaya çıkar. Örneklerimiz, yansız bir vurgulamada, bağlamdan veya şaşkınlığa, sürprize işaret eden öğelerden arındırıldığında, yoruma dayalı anlamlar ortadan kalkar.

Doğal Sınırlamalar

Bu yazı çerçevesinde fiillerin temel anlamlarının hangi yorumlara izin verdiğini ayrıntılı olarak tartışmak mümkün değilse de kaynakla ilgili yukarıdaki açıklamalara, fiilin anlamına bağlı bazı öncelikler olabileceğini eklemek gerekir. Örnek olarak (30) numaralı cümlede, bilginin kaynağı verilirken, akla öncelikle görmek, dokunmak, işitmek gibi yollar gelir. Çünkü yerdeki ıslaklığın nedeni hakkında görüş beyan etmek için tadına bakmak, ısırma, koklamak alışılmış değildir. Buna karşılık (31) numaralı örnekte, çayın sıcak veya soğumuş olduğu dokunularak veya tadına bakılarak anlaşılabilir. Buna karşılık görme, koklama gibi yollarla bir çıkarımda bulunmak, bu fiilde öncelikle akla gelen bir durum değildir.

(30). *Yağmur yağmış.*

(31). *Çay soğumuş.*

Ağızlardaki Durum

Evidensiyelliğin ağızlardaki durumuna bakacak olursak, ağızların önemli bir bölümünde standart dildeki kullanımlarla örtüşme olduğu görülür, en azından pek çok ağız için farklı bir kullanımı gösteren çalışmalar yoktur:

(32). *Köpek galmiş. Anam ona dönmüşümüş Hasanıla, bobam da onu araya getdi* (Alanya).

(33). *Gediler bir mağaraya. Hadi Mağarada bi ejderha varımış* (Gülseren 2000: 252).

(34). *Dabancıyı görünce bayılıvermişim* (Yıldırım 2006b: 299).

Ancak bazı bölgelerde evidensiyelliğin ayrı bir morfolojik kategori olarak yeterince gelişmediği veya evidensiyel anlamlar taşıyan başka yapılar olduğu görülmektedir. Bu, fiil çekiminde *-mİş*'in kullanılmaması, *-mİş*'in evidensiyel anlam içermeyerek sadece geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kullanılması veya evidensiyelliği işaretleyen başka bir ekin kullanılması biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Ancak diyalektoloji çalışmalarının bir kısmında, dilin diğer alanlarında olduğu gibi, morfolojide de daha çok standart Türkçeden yapısal sapmalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Ağız malzemesinin yorumlanması, tanımlanması yerine standart Türkçedeki biçimce benzeri veya işlevce eşdeğeri sayılan işaretleyicilere gönderme yapılmakla yetinilmekte, ilgili ekin gerçek işlevleri sıkça gözden kaçmakta, bunun sonucunda ağızlardaki işlevce farklı yapıların tanımları yeterince ortaya konamamaktadır.

Evidensiyelliğin ağızlardaki kullanımının ayrıtısına geçmeden önce ağızlara ve standart dile özgü biçimlerin kullanımlarıyla ilgili bir hususu vurgulamakta yarar vardır. Günümüzde okullaşma, ulaşım ve iletişim imkanlarındaki gelişmeler, iç göç gibi nedenlerle standart Türkçenin ağızlar üzerindeki etkisi artmıştır. Bu nedenle standart Türkçeye özgü biçimlere ve işlevlere ağızlarda rastlamak, işin doğası gereği mümkündür. Bu yüzden ağızlara özgü biçim ve işlevlerden söz ederken bir ağız bölgesinde görülen ama standart dilde veya diğer ağız bölgelerinde rastlanmayan yapı ve işlevler kast edilmektedir.

-mİş'in Geçmiş Zaman Olarak Kullanılışı

Standart Türkçedeki evidensiyel işaretleyicisi *-mİş*'in Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki yapıcı eşdeğeri ünlü uyumlarına girmez. Ek, tek biçimlidir ve sadece *-miş* olarak kullanılır. Ancak yukarıda da işaret edildiği gibi, bazı ağız monografilerinde, standart Türkçedeki *-mİş*'tan yapıcı farklılık daha dikkat çekici bulunur. İşlev farkları, ekin tek biçimli olmasından daha ilgi çekici olabilecekken dikkat, biçim üzerine yoğunlaştırılır. Örnek olarak Urfa ağzıyla ilgili bir çalışmada, “öğrenilen geçmiş zaman eki”nden söz edilirken “Urfa ağzında bu ekin de yazı dilinden tek farkı ünlüsünün her zaman düz olması, yuvarlak ünlü bulundurmamasıdır” denilir (Özçelik 1997: 101). Biçimden söz edilip, işlevin göz ardı edildiği örnekleri başka çalışmalarda da buluruz (örn. olarak bk. Sağır 1995: 173; Özçelik ve Boz 2001: 105, Gülseren 2000: 177).

(35). *Ben bu şader çalışmışam bi kimsenin bi barmağı incinmemiş* (Sağır 1995: 347) = ST “Ben bu kadar çalıştım, bir kimsenin bir parmağı incinmedi”.

(36). *Sena hangisini annadam. Fırtınaya da dutulmuşük, gışda da galmişük, asgerlikde de dey İran'a getmişük. /.../ hep memleketlerini gezmişim oraları. Rusya'nın ta Gömrü'lerini hep gezmiş, dolanmış, gelmişim* (Sağır 1995: 232). = ST “Sana hangisini anlatayım. Fırtınaya da tutulduk, kışta da kaldık, askerlikte ta İran'a gittik. /.../ Oraları bütün memleketleri gezdim. Rusya'nın Gümrülerini gezdim, dolandım, geldim”.

(37). *İki tene madelyem de elazizden torbada tikmişim, o gün geymişim, dünya şekilli yuvarlak* (Gülseren 2000: 312) = ST “İki tane madalyam da var Elazığ'dan, torbada diktim, o gün giydim, dünya şekilli.”

Ne var ki diyalektoloji çalışmalarından alınan örnekler yakından incelendiğinde Doğu Anadolu ağızlarında *-miş'*in evidensiyel değil, geçmiş zaman eki olarak, standart Türkçedeki *-miş'*a değil, *-DI'*ya benzer bir işlevle kullanıldığı; evidensiyel anlamlar taşımadığı görülür. Doğu Anadolu ağızları, *-miş'*in evidensiyel olmayan kullanımıyla, başka pek çok özellikte olduğu gibi, İstanbul ağzına dayanan Türkiye Türkçesine değil de aynı kullanımın görüldüğü Azerbaycan Türkçesine yaklaşır.

Aynı şekilde *-miş'*in Doğu Karadeniz ağızlarında geçmiş zaman biçimi olarak kullanıldığı, Rize ve Trabzon ağızları hakkındaki çalışmalarda belgelenmiştir:

(38). *Benum hayätüm, otuz sene bu işe çalışmışım* (Günay 1978: 251).

(39). *Banka müdürü bu parai tutti /.../ gel bura bu parai nerden almışün para sahtadu* (Brendemoen 1996: 203).

(40). *Ben on senedur gitmemişim* (Günay 1978: 153).

-miş'in Kullanılmaması

Doğu Karadeniz ve Kıbrıs ağızlarında, Doğu Anadolu ağızlarındaki durumdan farklı bir durumla da karşılaşırız. Her iki ağız bölgesinde de dolaylı geçmiş zaman ayrı bir kategori olarak gelişmemiştir.

Kıbrıs 1571 yılında Türkler tarafından fethedilmiş, bu tarihten günümüze kadar değişik zamanlarda adaya Türk göçleri olmuştur. Bir adada konuşulduğu için Türkçenin diğer ağızlarından doğal sınırlarla ayrılan Kıbrıs'taki varyantlar, iletişim ve ulaşım imkanlarında son yirmi yılda ortaya çıkan gelişmelere kadar izole bir varyant olarak kullanılmış, buna karşılık 1974 yılında savaşa kadar bir arada yaşadığı Rumcadan ve bir müddet adada hakim olan İngilizceden de etkilenmiştir. Kıbrıs ağızları, 1974'ten sonra adaya yapılan yeni göçler, üniversitelerde okuyan Türkiyeli öğrenciler, televizyonun etkisi gibi kanallarla, günümüzde standart Türkçeyle

yoğun bir ilişki içindedir. Rumca ve İngilizce ile olan ilişkisi ise azalmıştır. Bugün Kıbrıs ağızı, yerel bir konuşma dili olarak adada yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu nedenle Kuzey Kıbrıs'ta, konuşma dili olarak Kıbrıs ağızlarının, yazı dili olarak Standart Türkçenin kullanılması biçiminde ortaya çıkan bir iki dillilik durumu söz konusudur (bk. Demir 2002, Demir ve Johanson 2006).

Kıbrıs ağızlarında dolaylı geçmiş zaman eki *-mİş* alışılmış değildir, onun işlevlerini *-dı* yerine getirir.

(41). *Adam da gorgdu o şeyden sora, vurma olayından sora, döndü geldi evine yatdı. Az saat çok saat so ura /.../ iki gişi geldi /.../ Gak gèdelim dèdi da sen bir adam vurduñ. Muakeme èdeceyik seni.*

(42). *E nedir o dabanca kim goydu oraya? Uzandım bagdım dabanca yog. Meyer arabanın glajnyan isdobunu gördüler bunnar, kölge akseddi döşemeye, dabanca bellediler.*

Kıbrıs ağızlarında *-mİş*'in kullanıldığı örnekleri, standart Türkçenin etkisine bağlamak yanlış olmayacaktır. Örnek olarak, aşağıdaki deyim bütünüyle standart dilden kopyalanmış görünmektedir.

(43). *Yani bülbülü altın kafese gomuşlar, ah vatanım demiş.*

Türk masallarında, evidensiyel biçimlerin kullanılması son derece alışılmış olmakla birlikte Kıbrıs ağızlarında masallarda bile *-mİş* ve *-(y)mİş*'in kullanılması, alışılmış değildir. Tekerleme ve giriş kısımları gibi kalıp ifadelerin yer aldığı bölümlerde *-mİş* ve *-(y)mİş* kullanılırken ilerleyen bölümlerde *-DI*'ya geçilmesi az rastlanan bir durum değildir:

(44). *Bir zamannar bir padişahınan üç oğlu varmış. Gel zaman git zaman padişah yaşlanmış. Oğullarını yanına çağırmiş. Yarın sabah sefer çantalarınızı alacaksınız da saraydan çıkacaksınız. Her biriniz bir başga memlekete gideceksiniz. Bir sene dolunca yani gelen sene böyükü gün gibi isderim sizi buruşda olasınız. Kim daha çok ev sahibi olursa tahdımı ona verecem. Emir böyük yerden olunca itiraz etmediler. Ertesi sabah her biri bir yol duttu gitti.*

(45). *Bir sene göz açıp kapayıncaya gadar geçdi. Padişahın oğulları döndü geldi. Padişah oğullarının üçünü da garşısında görünca çok sevindi”* (Saraçoğlu 1998: 44).

Doğu Karadeniz ağızlarına bakacak olursak, Kıbrıs ağızlarındakine benzer bir durumla karşılaşırız. Günay'ın Rize ağızı hakkındaki monografisinde tespit ettiği “fillerin öğrenilen geçmiş zaman anlatımlarını, görülen geçmiş zaman kipi ile karşılamak” (1978: 153) konusunu ve Doğu Karadeniz

ağzlarında *-mİş'*in durumunu Brendemoen ayrıntılı olarak incelemiştir (1996, 1997). Brendemoen çalışmasında, *-mİş'*in Doğu Karadeniz ağzlarında standart Türkçedeki işlevleri taşımadığını, bir anlatıda temel zaman olarak kullanılmadığı gibi öğrenilmişlik anlamını vermek için de kullanılmadığını belirlemiştir (1996: 200, ayrıca bk. 1997: 163)

(46). *Dedum ayağuma bakayim var mi yok mu / baktum ki yok / kestiler oni.* (Brendemoen 1996: 200).

Brendemoen, çalışmalarında *-mİş'*in kitle iletişim araçları ve okulların etkisiyle kişiye has bir özellik olarak kullanılabilirliğine de işaret etmiş, bir kaynak kişiden derlediği örnek metinden hareketle, başka öğeler yanında *-miş'*in de standart dilden kopyalandığını ikna edici bir biçimde göstermiştir (1996: 201, 1997: 168).

Brendemoen, ayrıca *-mİş'*in geçmiş işleviyle kullanılmasının bölgede konuşulan Rumcanın etkisiyle ortaya çıkmış olup olamayacağı konusunu da tartışmıştır. Rumcada öğrenilmişliği gösteren ayrı bir kategori olmadığı için, *-mİş'*in postterminal olarak kullanılmasının Rumcanın etkisiyle ortaya çıkmış olabileceği açıklaması, ilk bakışta akla yakın gözükür. Ancak Brendemoen *-miş'*in, Türk dilinin Doğu Karadeniz'e yayıldığı 14. ve 15. yüzyılda taşıdığı anlamın “öğrenilmişlik değil *portterminalite* olduğunu göz önünde bulundurursak böyle bir açıklamanın, gerçeğin sadece basitleştirilmiş bir bölümü olduğu anlaşılır” tespitinde bulunur (1996: 202). Araştırmasının sonucunda “1. ve 2. şahıs *mİş'*li geçmiş zaman örnekleri Rumcanın etkisiyle oluşmuş olamaz, doğrudan doğruya Türk diline mahsus, arkaik bir öğeyi temsil ederler” sonucuna varmış (1996: 205), aynı konuyu daha ayrıntılı olarak incelediği bir yazısında görüşlerini pekiştirmiştir (1997: 175 vd.).

Brendemoen'in, *-mİş'*in Doğu Karadeniz ağzlarındaki kullanımıyla ilgili açıklamaları, Doğu Karadeniz ağzları gibi Rumcayla ilişki içinde olan ve Türkler tarafından 1571 yılında fethedilen Kıbrıs'taki ağzlar için de geçerlidir. Olsa olsa her iki bölgede de *-mİş'*in evidensiyel olarak gelişmesinin, ayrı bir öğrenilmişlik kategorisine sahip olmayan ilişki dili Rumca tarafından engellenmiş olduğu düşünülebilir.

Doğu Karadeniz ve Kıbrıs Ağzlarında *imİş* biçimi de alışılmış değildir.

-(y)mİş'in Yerinin Değişkenliği

Evidensiyellikten söz ederken *-(y)mİş'*in Kıbrıs ağzlarına özgü, ilgi çekici bir kullanımına işaret etmek gerekir. Kıbrıs ağzlarında, yaygın olmasa da dolaylılığın ilgi çekici bir türünde *-(y)mİş* biçimi kullanılmaktadır:

(47). *Miş Ahmet okula gitmeyecek yarın* = ST “[Güya / söylediğine göre] Ahmet yarın okula gitmeyecekmiş”.

(48). *Ahmet yarınmış okula gitmeyecek* = ST “Ahmet okula *yarın* gitmeyecekmiş”.

(49). *Ahmetmiş okula gitmeyecek yarın* = ST “Yarın okula *Ahmet* gitmeyecekmiş”.

(50). *Ahmet okulamış gitmeyecek yarın* = ST “Ahmet yarın *okula* gitmeyecekmiş”.

Örneklerde de görüldüğü üzere, *-(I)mİş* cümlede yüklem sonuna değil, buradaki işleviyle *-(y)mİş*'in eklendiği öge cümlenin sonuna bulunmaz. *-(y)mİş*, başta kullanılabileceği gibi cümlenin odağı olan herhangi bir ögenin sonuna da gelebilmektedir. Değişkenliğin işlevsel nedeni vardır. Buna göre, *-(I)mİş*'in yerindeki değişkenlik rastgele değil, cümledeki önemli bilgiyi, odağı vurgulamaya yöneliktir. Odak, *-(I)mİş*'tan önceki ögedir (ayrıntılar için bk. Demir 2003, Tatarcada *imêş* biçiminin benzer kullanımı için bk. Karabeyoğlu 2012). *-(y)mİş*, cümlenin başında olduğu zaman ise söylenene inanmama anlamı ağır basar. Ama bu biçimin kullanıldığı örneklerde, her durumda, aktarılanı başkasından duymuş olma biçiminde ortaya çıkan bir dolaylılık anlamı görülür:

(51). *Yazdamış alasin çocukları da denizemiş götürüresin.* = ST “Dediğine göre [başka zaman değil] yazın çocukları alacaksın ve [başka yere değil] denize götürüceksin”.

–(y)IK

Anadolu ağızlarındaki en dikkat çekici dolaylılık işaretleyicilerinden biri de 1945 yılında yayımlanan ilk ağız monografisi olan Gaziantep ağızıyla ilgili bir çalışmadan beri bilinen, zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenen *–(y)IK*'tır (Aksoy 1945). Mevcut bilgilere göre *–(y)IK*, Adana, Afyon, Antalya, Burdur, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Konya, Mersin, Osmaniye, Nevşehir ve Yozgat illerinde, Yörük ve Türkmen diye bilinen yarı göçebe grupların ağızlarının ortak özelliklerinden biri durumundadır. Ağız derlemelerinde seyrek belgelenen *–(y)IK*'ın işlevleri hakkında bugün elimizde sağlam sonuçlar çıkarabileceğimiz veri bulunmaktadır. Ayrıntı çalışmaları (bk. Demir 1996: 68, 1997, 2007) ve ağız derlemeleri sayesinde ekin kullanıldığı bağlamı gösteren oldukça fazla örnek elde edilmiştir (E. Öztürk 2009, J. Öztürk 2009 ve Yıldırım 2006b).

(52). *Kaç yaşında o şindi? Seksen dört mü seksen beş mi bilmen. Yetmişinden ziyada seksene varık gayrıya.*

(53). *Şimdi emine hatunun tek o:lu var ımış. O da ölüük. Guzan o:lunun avradıymış guzan o:lunu sürgüne sürünce gadını elinden alıklar. Alınca burada gendilerin birine verikler. Verince iki gızı oluk bir de o:lu oluk. Size ömürler o:lu ölüük, everince* (Yıldırım 2006b: 52).

Olumsuz, fiil kökünün olumsuzuyla veya isimlerde olduğu gibi $-(y)IK$ değil ile yapılabilir:

(54). *Ta: namaz gılmayı:n.*

(55). *Ben de [konfeksiyonculua] o zaman ta: başlayık deelim.*

(56). *Fuardan bilet almayıık A:madıñ arkadaşları.*

Evidensiyellik ile ilgili araştırmalarda bazı dillerde evidensiyelliğin sadece üçüncü kişilerle sınırlı olduğu görülmektedir (Aikhenvald 2004: 8, Johanson 2003: 285). Özellikle birinci kişilerde, kişi kendisi hakkında konuşurken birinden duyma veya öğrenilmiş evidensiyel mantık dışı görünebilir. Ancak evidensiyel bütün kişiler için mümkündür. Öğrenilmişlik ve aktarılan evidensiyel konuşurun hatırlayamadığı, sorumluluğunu almak istemediği veya kasıtlı yapmadığı bir şeyi aktarabilir. Aynı şekilde soru ve emir biçimlerinde de evidensiyel alışılmış değildir (Aikhenvald 2004: 8). Bu durum, ağızlar için de geçerli olabilir. Nitekim kaynaklarda $-yIk'$ ın, daha çok üçüncü kişilerde ortaya çıktığı görülmektedir (Yıldırım 2006a: 225). Ancak bu, ilgili metinlerin türü ve kişilerin genel olarak metinlerdeki kullanım sıklığıyla ilgili olabilir. Aynı durum prensip olarak $-mİş$ için de geçerlidir. Ancak burada kullandığımız ekin birinci ve ikinci kişilerle kullanıldığını gösteren örnekler de vardır.

(57). *Seniki de varısa ben ellemeyi:ndir.*

(58). *Elleyiksiñdir ikisini bi yere goyüksüñdur.*

(59). *Onu görmeyiksiñdir sen, gördüñüse de a:şam görüksüñdür.*

Araştırmalarda $-(y)IK$ 'ın işlevleri, kullanılabilirliği bağlamlar tasvir edilerek ve standart Türkçedeki "geçmiş zaman" biçimleriyle karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre ekin "kanaat derecesini bulan bir tahmin" (1), "iş yapıldıktan sonraki durum" (2), "nakledenin söylenenin doğruluğuna inanması" (3) gibi anlamlar ifade ettiği belirtilmiştir (örnek olarak bk. Aksoy 1945: 177 vd.). Ancak bu işlevler, $-mİş$ için de geçerli olduğundan açıklamalardan hareketle $-yık$ ile $-mİş$ 'in farkını anlamak mümkün değildir. Ek bilginin kaynağının tahmin, respit, çıkarım, başkasından duyma, algılama gibi çeşitli olabileceğini gösterir. Tıpkı dolaylı geçmiş zaman işaretleycisi $-mİş$ 'ta olduğu gibi bir eylemin olmuş sayılabilmesi için önemli

olan kritik sınır aşılmış, ancak bu sınırın aşılma süreci görülmesi de, sınırın aşılmasından hemen sonra eylemin gerçekleştiğini veya gerçekleşmediğini gösteren izlere odaklanılmış veya birinden olayın gerçekleştiği duyulmuştur. Bağlama göre kesinlik vb. nüanslar da ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu biçimle, (25) numaralı örnekte verilen anlamlar gösterilemez.

Üzerinde durulan $-(y)IK$ ile Eski Türkçe ve Orta Türkçede görülen $-yUk$, Orta Asya ve Güney Sibiryâ'daki Türk dillerinde değişik varyantları bulunan $-çIK$ arasında bir bağ olup olmadığı sorusu şimdilik araştırılmayı beklemektedir. Mevcut yayınlarda fiilden isim yapım eki $-(y)IK$ ile benzerliği dikkat çeken ekin kökenine, özellikle de yapım eki mi çekim eki mi olduğuna dair tartışmalar görülmektedir. Hatta Adamović, perfektin yerel ve halk ağzına has bir türünün, sonuç bildiren isimler türeten $-ik/-iq/-ükl/-uq$ ve bildirme ekleriyle yapıldığını yazarak, her ikisinin de aynı kökenden geldiğini ima eder: “*sen gör-üksün* ‘du hast gesehen’, *o al-iq* ‘er hat genommen’”. Ancak bitimli biçim olarak $-(y)IK$ ’ın pek alışılmış olmadığı, yapım eki olan biçimle bir yığın Türk dilinde, sadece özleri itibariyle süreç ve zaman anlamı içeren ve olumsuz bulunmayan ad ve sıfat işlevli isim soylu kelimeler türetiltiğini belirtir. $-(y)IK$ ile türetilmiş ismin bitimli fiile mesafesinin kendiliğinden bir gelişme olarak değil de ancak örneksene yoluyla iki ucu bir araya getirilecek kadar büyük olduğuna işaret eden Adamović, ekte, sıfat-fiil $-mİş$ ’in örneksenmiş olabileceğini belirtir (1985: 205 vd.). Ancak burada göz ardı edilen önemli bir ayrıntı vardır: Yapım eki olan $-(y)IK$, fiilin ifade ettiği eylemden ortaya çıkan sonuç veya durumu, geçişli fiillerden sonra edilgenlik anlamı da taşıyarak gösterir; yani fiilden isim yapar: *tüken-ik* “tükenmiş durumda”, *tıkan-ık* “tıkanmış durumda, tıkalı”, *aç-ık* “açılmış durumda”. Bu arada, Türkçede, fiillerden türemiş kalıcı isimlerde olduğu gibi türemiş sözcüğün cümle ögesi yönetebilme kapasitesi kaybolur: *biri birşey-i aç-*, ama *aç-ık: Kapı-yı aç-*, ama *Kapı açık*. Gerçi ekin bir tür sonuçsallık olarak kullanıldığı, fiilin gösterdiği işin gerçekleşmesinin sonucunu gösterdiği söylenebilir. Ancak evidensiyel işaretleyicisi $-(y)IK$, fiilin taşıdığı anlamda bir değişiklik yapmaz, edilgenlik göstermez. Buna karşılık fiilin cümlede kendine boş yer açabilme gücünü, yani valenz değerini korur: *Kapı[yı] açık* “[O] kapı[yı] açmış” cümlesinde *kapı[yı]* nesnedir. Ancak geçişsiz fiillerden $-(y)IK$ ile türemiş bir ismin yüklem olması durumunda evidensiyel biçimle aradaki fark bulanıklaşabilmektedir:

(60). *Çocuk uyanık.*

(61). *Sabah oluk.*

(62). *Çocuk oynayık.*

Örnek cümlelerde geçen *uyanık* sözcüğü “uyanmış durumda” anlamıyla isim olarak da kullanıldığı için cümleyi “Çocuk uyumadı, uyanık durumda” biçiminde, bir isim cümlesi olarak yorumlamak mümkün olduğu gibi “[Görüyorum ki/tespit ediyorum ki /duyuyorum ki] çocuk [uykudan] uyanmış, gözlerini açmış” şeklinde dolaylılık anlamı taşıyan bir fiil cümlesi olarak anlamak da mümkündür. Birinci yorum, isim cümlelerinde yüklem-in özne hakkında bir hüküm bildirmesi biçimindeki yapıya da uygundur. İkinci yorumda ise ek, bilginin kaynağının bağlama göre değişebilecek tanıklık etme, ses duyma, farkında varma, başkasından işitme gibi bir yolla edinildiğine dair bilgi içermektedir. Ne var ki sonraki iki örnekte yüklem yine geçişsiz olmakla birlikte *oluk* ve *oynayık* biçimleri isim olarak kullanılmadıklarından, örneklerdeki *-(y)IK* biçimi ancak evidensiyel olarak yorumlanabilir: “[Görüyorum ki/tespit ediyorum ki] sabah olmuş, Algılıyorum ki çocuk oynamış”.

-mİş ve -(y)IK Arasındaki Fark

Benzer işlevleri *-mİş* ile karşılamak da mümkündür. O halde *-yIk*'ın aynı bölgede kullanılan *-mİş*'tan evidensiyel olarak farkı nedir? Her ikisi de benzer işlevler taşıyan ve aynı ağızlarda kullanılan bu iki biçim birbirinden nasıl ayrılmaktadır?

-(y)IK, işlevleri açısından *-mİş* ile büyük oranda örtüşmektedir. Ancak örtüşme her iki ekin istendiği gibi birbirinin yerine kullanılabileceği anlamına gelmez. Konuşan, ortada var olan izler, birinden duyma, genel bilgisi gibi dil içi ve dil dışı unsurlar yardımıyla fiilin ifade ettiği eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini dile getirmek için *-(y)IK*'ı tercih edebilmektedir. Bu, bağlama göre *tespit*, *duyma*, *tahmin*, *çıkarm* türünden yorumlara imkan vermektedir. Aynı durum *-mİş* için de geçerlidir. Ancak *-(y)IK* ile kurulan cümlelere baktığımız zaman, *-mİş*'a göre yüksek odaklılığın ağır bastığı görülmektedir. Olay gerçekleşmiştir, ancak izleri veya sonucu açık biçimde ortadır.

Derlenen metinlerde yüksek odaklılığa işaret eden ögeler görülmektedir: *bahdı gördüküne, gendi gendi:zi yoklañ-da bahalım* ifadeleri fiilin gösterdiği eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğinin o konuşma anında tespitine işaret etmektedir:

(63). *Eline aldı düldüülü, bahdı gördüküne ne çadır var ne çatma var, hêş kimse galmıyık* (Aksoy 1945: 236).

(64). *Gardaşlarına dedikine: Gardaşım siz gendi gendi:zi yoklañ-da bahalım bir şeyimiz gayboluk mu olmiye:k mi. Gardaşları bir-de baktıkine zeykirleri diyaşılmış* (Aksoy 1945: 177).

Özellikle ikinci örnekte her iki ekin de geçmesi dikkat çekicidir. *-yIk* ile kurulan cümlede bakıp *o anda* tespit etme söz konusu iken ikincisinde eylemin gösterdiği işin görece *daha uzun bir zaman önce* gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

Gerçi ek, *heral* “herhalde, galiba” gibi tahmin ve şüphe bildiren zarflarla da kullanılabilir. Ancak bu, eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği yönündeki izlerin yorumuyla ilgilidir. Bir şey olduğunu gösteren izler açıktır, bunun nedeni ancak şu olabilir biçiminde bir tahmin söz konusudur. Örnek olarak aşağıdaki cümle köyde birinin öldüğüne işaret eden çeşitli izler, kalabalık, sâlâ verilmesi, ağlama sesi gibi tecrübeye göre ancak birisinin ölmesi durumunda ortaya çıkabilecek bir iz olduğu zaman kullanılabilir:

(65). *Heral bi ölen oluk.*

Örnekte konuşur, ağlama sesi, kalabalık gibi izlerden hareketle bunun nedeninin ancak birisinin ölmüş olması olabileceği çıkarımında bulunmaktadır.

Ekin kullanıldığı örneklerin yorumlanması sırasında kaynaklarda sözü edilen “kesinlik hissi” ifadesi ekten çok bağlamdan, yüksek odaklılığa işaret eden izlerin açık olarak ortada olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Örnek olarak mola veren otobüsün yeniden hareket edeceği sırada, yolculardan birisinin gelmediğini gören muavin (66) numaralı örneği, çocuğun burnunun boyanmış olduğunu gören ve çocuğun burnunu ancak kendisinin boyamış olabileceği kanaatindeki konuşur (67) numaralı örneği, yapmış olduğu kontrol sonrasında, doğum sancısının başladığını belirleyen doktor (68) numaralı örneği kullanmıştır. Örneklerin hepsinde konuşma anında eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini gösteren izler açık biçimde ortadadır.

(66). *Ta: adam gelik deel.*

(67). *Nolmuş çocuğun bunnuna? Bunnunu boyayık.*

(68). *Dokdur bi taa konturol etti. Sancı başlayık, çocu:ñ olması yakın dedi.*

-(y)IK eki daha çok diyaloglarda, yüz yüze bir iletişim söz konusu olunca ortaya çıkmaktadır. Ancak Yıldırım tarafından araştırılan Çukurova ağızlarında *-mİş* biçimini tamamıyla devre dışı bırakabilmektedir. Özellikle Kozan, İmamoglu, Ceyhan bölgelerinde yaşayan Kırıklı/Lek aşiretlerinin ağızlarında *-(y)IK* çok yaygın, hatta baskın durumdadır. Bu ek, Ceyhan’da yerleşmiş olan Kırıntılı/Lek aşiretleri ağızında, daha önceki çalışmalardan tanımadığımız bir biçimde yaygındır. *İmiş* biçiminin kullanımı ise standart Türkçede olduğu gibidir (2006a: 223 vd.). Ancak diğer ağızlarda, örnek

olarak Alanya ağızlarında $-(y)IK'$ la masal anlatılamaz; olaylar kronolojik olarak aktarılamaz. Bu ise ekin yüksek odaklı olmasından kaynaklanır. Dolaylı edinilen bilgiye dair izlerin henüz göz önünde olması, çoğu zaman işin gerçekleşme anı ile konuşma anının görece yakın olması anlamına gelebilir. $-mIş$ ekinde ise konuşma anı ile dolaylı edinilen bilginin gerçekleşme anı birbirine yakın olabileceği gibi, uzak da olabilmektedir. Bu nedenle ek masal anlatımına uygun düşebilmektedir. $-(y)IK$ ekinin tespit edilmiş olduğu bölgelerde $-mIş$ eki, $-(y)IK$ 'ın yerine kullanılabilirken, tersi sadece sınırlı durumlarda söz konusu olabilmektedir.

Bu bölümün başında işaret edildiği üzere $-(y)IK'$ 'ın kullanıldığı alan oldukça geniştir, bu durum ekin yeni türemiş olamayacağını gösterir. Ek eğer, Eski Uygurcadaki biçimin devamı ise, bu grupların belli bir bölgeden Anadolu'ya dağılmış olduklarına işaret eder, değil ise bu grupların henüz birbirinden kopmadığı bir dönemde kullanılmaya başlandığını gösterir. Bu tür soruları yanıtlamaktan şimdilik uzağız, ancak merkezin Karaman-Adana-Antalya üçgeni içerisinde aranmasının yanlış olmayacağı söylenebilir (bk. Demir 2007).

Sonuç

Bu yazıda, Türkçede evidensiyellik konusu, standart Türkçeden ve ağızlardan alınmış örneklerle ele alınmaya çalışılmıştır. Evidensiyel kategoriye temsil eden $-mIş$ ve $-(y)mIş$ biçimlerinin işlevleri, standart Türkçeden ve ağızlardan örnekler yardımıyla incelenmiştir. Standart dille ilgili mevcut çalışmalar göz önünde bulundurularak ağırlık Anadolu ağızlarındaki duruma verilmiştir. Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Kıbrıs ağızlarında $-mIş$ ve $-(y)mIş$ biçimlerinin kullanımındaki özel durumlara işaret edilmiş, bazı ağızlarda $-mIş$ 'in evidensiyel anlam taşımadan, geçmiş zaman eki olarak kullanıldığı veya yaygın olmadığı, böylece “öğrenilen geçmiş” ile “görülen geçmiş” ayrımlarının kalktığı örneklerle ortaya konmuştur. Ağızlarda $-mIş$ 'in yanında $-(y)IK$ biçiminde başka bir evidensiyel biçimin bulunduğu, bunun $-mIş$ 'a göre yüksek odaklı olduğu konusu da örneklerle gösterilmiştir. Elbette daha önceki araştırmalar gibi bu makaleyle de konu bütün yönleriyle kalıcı bir biçimde sonuçlandırılmış değildir. Farklı dönemler ve metinlerin yardımıyla yapılacak araştırmalar, yeni bilgiler ortaya çıkaracaktır.

Kaynaklar

- Adamović, Milan (1985). *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. Leiden: Brill.
- Aikhenvald, Alexandra (2003). "Evidentiality in typological perspective". *Studies in evidentiality*. Ed. Alexandra Aikhenvald. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 1-33.
- _____, (2004). *Evidentiality*. Oxford: University Press.
- Aikhenvald, Alexandra & Robert M.W. Dixon (2003). *Studies in evidentiality*. Aikhenvald, Alexandra (ed.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Aksoy, Ömer Asım (1945), *Gaziantep Ağzı*. İstanbul: TDK Yay.
- Bacanlı, Eyüp (2006). "Türkçedeki Dolaylılık İşaretleycilerinin Pragmatik Anlamları". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3/1: 35-47.
- _____, (2008). "Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf". *bilig* 44: 1-24.
- Bernt, Brendemoen (1996). "Doğu Karadeniz Ağızlarındaki -miş'li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not". 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*. Ankara: TDK Yay. 199-206.
- _____, (1997). "Some remarks on the -miş past in the Eastern Black Sea coast dialects". *Turkic Languages* 1: 161-183.
- Csató, Éva Agnes (2000). "Turkish *mış-* and *ımiş-* items. Dimensions of a functional analysis". *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Eds. Lars Johanson & Bo Utas. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 29-44.
- Demir, Nurettin (1996). "Einige Merkmale yörükischer Dialekte". Eds. Arpad Berta, Bernt Brendemoen & Claus Schönig. *Symbolae Turcologicae - Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday 8 March 1996*. Uppsala. 61-70.
- _____, (1997). "Die Vergangenheitsform auf -(y)ik in anatolischen Dialekten". *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe*. Ed. Árpád Berta. Szeged: University Press. 65-79.
- _____, (2002). "Kıbrıs Ağızları Üzerine". *Lars Johanson Armağanı*. Haz.Nurettin Demir ve Fikret Turan. Ankara: Grafiker. 100-110.
- _____, (2002). "Kıbrıs Ağızlarında imiş Hakkında". *bilig* 23: 129-139.

- _____, (2003). “On *imiş* in Cypriot Turkish”. *Turkic Languages* 7/2: 268-274
- _____, (2007). “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Geçmiş Zaman Eki - (y)XK”. *Dil ve Edebiyat Yazıları. Mustafa İsen'e Armağan*. Haz. Ayşenur İslam Külahlıoğlu ve Süer Eker. Ankara: Grafiker. 133-148.
- Demir, Nurettin ve Johanson, Lars (2006). “Dialect contact in Northern Cyprus”. *International Journal of the Sociology of Language* 181: 1-9.
- Demirci, Kerim, Jeff Mühlbauer, Clare Cook (2010). “Delile Dayalılık Bakımından Türkiye Türkçesi ile Bazı Kızılderili Dillerinde Basit Çekimli Geçmiş Zamanlar”. *Turkish Studies* 5/1: 281-293.
- Gül, Demet (2009). “Semantics of Turkish evidential -(I)mİş”. *Essay on Turkish Linguistics*. Eds. Sıla Ay vd. 177-186.
- Günay, Turgut (1978). *Rize ili ağızları (İnceleme, metinler, sözlük)*. Ankara: TDK Yay.
- Gürseren, Cemil (2000). *Malatya İli Ağızları. (İnceleme, Metinler, Sözlük ve Dizinler)*. Ankara: TDK Yay.
- Johanson, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen. Uppsala: Vorstudien zu einer Beschreibung des türkischen Aspektsystems*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- _____, (1993). “Zur Entstehung historischer Präterita im Türkischen”. *Türk Dilleri Araştırmaları* 3, 119-127.
- _____, (1994). “Türkeitürkische Aspektotempora”. Eds. Rolf Thieroff & Joachim Ballweg. *Tense systems in European languages*. Tübingen: Niemeyer. 247-266.
- _____, (1998). “Zum Kontakteinfluß türkischer Indirektive”. *Turkologie heute – Tradition und Perspektive*. Hrsg. Nurettin Demir & Erika Taube. Wiesbaden: Harrassowitz. 141-150.
- _____, (2000). “Turkic indirectives”. *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Eds. Lars Johanson & Bo Utas. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 61-87.
- _____, (2003). “Evidentiality in Turkic”. *Studies in evidentiality*. Ed. Alexandra Aikhenvald. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 273-290.
- _____, (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Çev. Nurettin Demir. Ankara: TDK Yay.

- Karabeyoğlu, Adnan Rüştü (2012). “(Kazan) Tatar Türkçesinde *imêş*”. *Turkish Studies* 7/1: 1353-1373.
- Özçelik, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı*. Ankara: TDK Yay.
- Özçelik, Sadettin, Erdoğan Boz (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı. (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Öztürk, Erol (2009). *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*. Ankara: TDK Yay.
- Öztürk, Jale (2009). *Hatay Ağzı*. Adana: Karahan Yay.
- Sağır, Mukim (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağızları. İnceleme, Metinler, Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Schroeder, Christoph (2000). “Between resultative, historical and inferential: non-finite *-miş* forms in Turkish”. *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Eds. Lars Johanson & Bo Utas. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 115.146.
- Yıldırım, Faruk (2006a). *Adana ve Osmaniye Ağızları İlleri Ağızları I*. Ankara: TDK Yay.
- _____, (2006b). *Adana ve Osmaniye Ağızları İlleri Ağızları II*: Ankara: TDK Yay.

The Evidential in Turkish

Nurettin Demir*

Abstract

A piece of information expressed in a statement may have been obtained from different sources. The languages of the world all differ in the way they demonstrate the source of the information expressed. In Turkish the source of information is marked by *-mİş* in verbs and by *-(y)mİş* in nouns and compound inflections. Both of these suffixes suggest that the information expressed has been obtained indirectly. This may happen through a variety of ways such as seeing, hearing, inferring, realizing, assuming, smelling, touching, and tasting. Furthermore, the forms indicating indirect source of knowledge in standard Turkish are used in different ways in different dialects. Some Turkish dialects use the *-mİş* suffix as a direct past tense marker, doing away with the indirect meaning in standard Turkish. Some others, on the other hand, do not make wide use of this suffix at all. It is also possible to come across dialects where the indirect meaning is expressed through suffixes other than the standard *-mİş*. This article looks closely into these issues related to evidential categories in Turkish.

Keywords

Turkish, Evidential, indirect meaning, learned past tense, hearsay

* Prof. Dr., Başkent University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature - Ankara / Turkey
ndemir@baskent.edu.tr

Аннотация

$-mI$, $-(y)mI$

$-mI$

mI

Ключевые Слова